

dorpsgezicht Grouw

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN EX ARTIKEL 35
VAN DE MONUMENTENWET

GROUW (GROU) gemeente Boarnsterhim

Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van de dorpskom
van Grouw als beschermd dorpsgezicht

Het beschermde dorpsgezicht omvat het op bijgaande kaart
(Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening nr. 318.I)
door een stippellijn omgrensde gebied.

RDMZ, januari 1990

INLEIDING

Het beschermde dorpsgezicht betreft de kom van het dorp Grouw, hoofdplaats van de voormalige grietenij, en gemeente Idaarderadeel en thans gelegen in de gemeente Boarnsterhim in het waterrijke Lage Midden van Friesland, op een afstand van circa 12 km ten zuiden van Leeuwarden.

Grouw is ontstaan als een van oorsprong agrarische terpnederzetting in het grensgebied tussen veen en klei en ontwikkelde zich vanaf de 15de eeuw dankzij de talrijke waterverbindingen tot een dorp waarin handel en scheepvaart een overheersende rol speelden. Wanneer deze bestaansbronnen, onder invloed van het teruglopen van het vervoer over water, in de tweede helft van de 19de eeuw aan belang inboeten, treedt hiervoor de opkomende industriële nijverheid in de plaats, terwijl daarnaast de woonfunctie tot ontwikkeling komt. De sterke relatie die Grouw heeft met het omringende water leidt er tenslotte toe dat het dorp zich in de 20ste eeuw tevens ontwikkelt tot een belangrijk watersportcentrum.

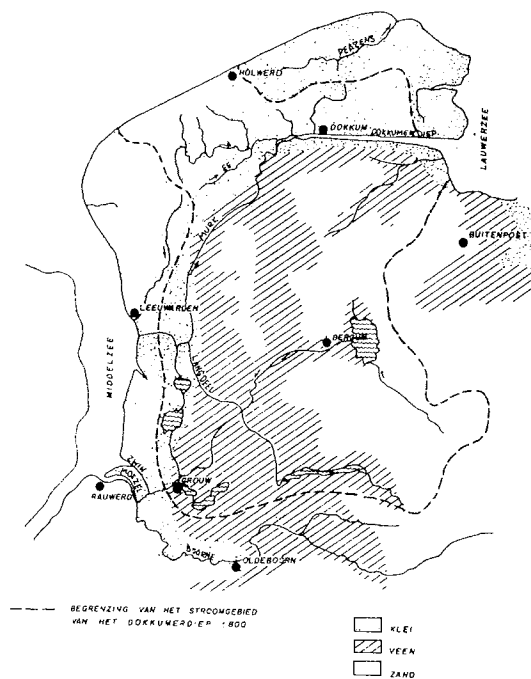
Hoewel deze functionele veranderingen tot gevolg hebben gehad dat de oorspronkelijke watergangen binnen het dorp in de loop der tijd alle zijn gedempt en er een aanpassing van het ontsluitingspatroon heeft plaatsgevonden, is de historische structuur van Grouw in overwegende mate herkenbaar gebleven.

Door de onderlinge samenhang van onder meer verkaveling, bebouwing straten, stegen en hoogteverschillen, is de ontwikkeling van het dorp nog zodanig herkenbaar dat een aanwijzing van de dorpskom van Grouw als beschermd dorpsgezicht gerechtvaardigd is.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING

Het gebied rondom Grouw maakt deel uit van het Lage Midden van Friesland, dat zich kenmerkt door een opbouw van de bodem, bestaande uit een veenpakket waarop een laag zeeklei is afgezet. In de omgeving van Grouw is deze klei afgezet vanuit de Middellzee, gedurende de periode van circa 500 tot circa 200 vóór het begin van de jaartelling. Gedurende de daarop volgende eeuwen, waarin de activiteit van de zee geringer was, kon het nieuw ontstane kleigebied voor bewoning in gebruik worden genomen. Vanaf de 3de tot de 8ste eeuw na Chr. nam echter de activiteit van de zee weer toe, waardoor opnieuw een kleipakket werd afgezet. Van de nederzettingen in het kleigebied kon een aantal zich handhaven door middel van kunstmatig opgeworpen woonheuvels, waardoor de zogenaamde terpdorpen ontstonden waartoe ook Grouw behoort. Ten gevolge van de aanwezige kleilagen begon echter het onderliggende veen in te klinken, zodat er een bodemdaling optrad die in toenemende mate leidde tot problemen met de afwatering van het gebied rondom Grouw. De oorspronkelijke afwatering op de Middellzee stagneerde doordat de oeverwallen langs de Boorne en Middellzee minder daalden dan het achterliggende klei-op-veengebied.

Grouw kwam daardoor aan het voeteneind te liggen van het stroomgebied van de Ee en het Dokkumerdiep en de afstroming van het overtollige water vond op moeizame wijze in noordelijke richting plaats. De waterscheiding met het Boornegebied kwam op korte afstand westelijk van Grouw te liggen.

Deze situatie is er de oorzaak van dat de vaarweg van Grouw naar de Boorne onderscheiden is in een westelijk deel (Kromme Grouw) en een oostelijk deel (Rechte Grouw). De Kromme Grouw is van oorsprong een slenk vanuit de Middelzee en heeft ten gevolge daarvan een natuurlijk beloop, terwijl de Rechte Grouw een watergang is, gegraven volgens een recht tracé tijdens of na de bedijking van de Middelzee, zodat deze laatste niet onder invloed van eb en vloedbewegingen heeft gestaan.

De aanleg van de dijken langs de Middelzee en de Boorne in Oostergo, welke gedateerd kan worden in de tweede helft van de 10de eeuw, leidde ertoe dat de bodemdaling in het gebied ten noordoosten van Grouw in versterkte mate doorzette en niet meer gecompenseerd kon worden door hernieuwde afzetting van zeeklei. Hierdoor verslechterden de omstandigheden in dit gebied zodanig, dat de aanwezige bewoning rond 1200 grotendeels wordt opgegeven. Rond dezelfde tijd krijgt de afsluiting tussen de Boorne en de Middelzee bij Rauwerd zijn beslag, waardoor ook de oorspronkelijke afwatering van het Boornegebied op de Middelzee wordt belemmerd.

De oplossing hiervoor wordt gevonden in de aanleg van de Wetering tussen Oudeschouw en het Sneekermeer, waardoor het water vanuit de Boorne in zuidwestelijke richting kan worden afgevoerd. Dit heeft echter tevens tot gevolg dat er een verbinding ontstaat tussen zuidwest Friesland en Oostergo, waarlangs het bij zuidwestenwind opgestuwde water in het lage gebied ten noorden van de Boorne zou kunnen doordringen en tot een verdere verslechtering van de afwateringssituatie aldaar zou leiden.

Om hieraan het hoofd te kunnen bieden wordt het Leppa-verbond gesloten tussen de grietenijen Idaarderadeel, Leeuwarderadeel, Tietjerksteradeel en Smalingerland. Door de aanleg van de Leppedijk, grotendeels door gebruikmaking van reeds bestaande dijken langs de noordoever van de Boorne, wordt een waterkering tot stand gebracht die het laaggelegen deel van Oostergo moet beschermen tegen het binnenwater vanuit het zuidwesten.

Ten behoeve van de scheepvaart wordt een aantal sluizen in de Leppedijk aangebracht, waarvan de Irnsumerzyl, gelegen tussen de Kromme Grouw en de Boorn, voor Grouw de belangrijkste is. De aanleg van de Leppedijk had voor het gebied ten noordoosten van Grouw tot gevolg dat de gronden nog bruikbaar bleven als hooiland; in verband met de hoge grondwaterstand was elk ander agrarisch gebruik uitgesloten. Mede door de aanwezigheid van de terp heeft de bewoning te Grouw zich waarschijnlijk kunnen handhaven. De bodemgesteldheid en de hoge grondwaterstand brachten met zich mee dat alle vervoer over het water diende plaats te vinden. De mogelijkheden daartoe waren dan ook ruimschoots aanwezig in de vorm van een dicht net van deels natuurlijke, deels gegraven waterwegen, die mede een belangrijke functie in de afwatering vervulden. Bovendien was de omgeving van het dorp rijkelijk voorzien van kleine en grotere meren, waarvan een aantal waarschijnlijk reeds in de periode voor de bedijkingen was ontstaan. Ook in latere perioden namen de meren door afkalving in aantal en omvang toe doordat de bodemgesteldheid, een relatief dunne kleilaag op een slappe veenondergrond, hiertegen van nature weinig weerstand kon bieden.

Grouw ligt vrijwel geheel in deze waterstructuur ingebed; aan de west- en noordzijde wordt de begrenzing gevormd door de (Rechte) Grouw waaraan het zijn naam ontleent terwijl het Pikmeer aan de oostzijde het dorp begrenst.

De bestaansbasis van Grouw gedurende de hierboven omschreven perioden werd, naast enige binnenvisserij, voornamelijk gevormd door de veehouderij. Gezien het geringe beschikbare areaal beweidbaar grasland, zal de nadruk hierbij vooral gelegen hebben op het zogenaamde koemelkersbedrijf, waarbij het vee op de boerderij blijft en het hooi per boot vanaf de landerijen wordt aangevoerd.

Over de ruimtelijke structuur van Grouw in deze agrarische fase, die tot het eind van de 14de eeuw voortduurt, is weinig met zekerheid te zeggen, aangezien kaarten uit deze periode ontbreken.

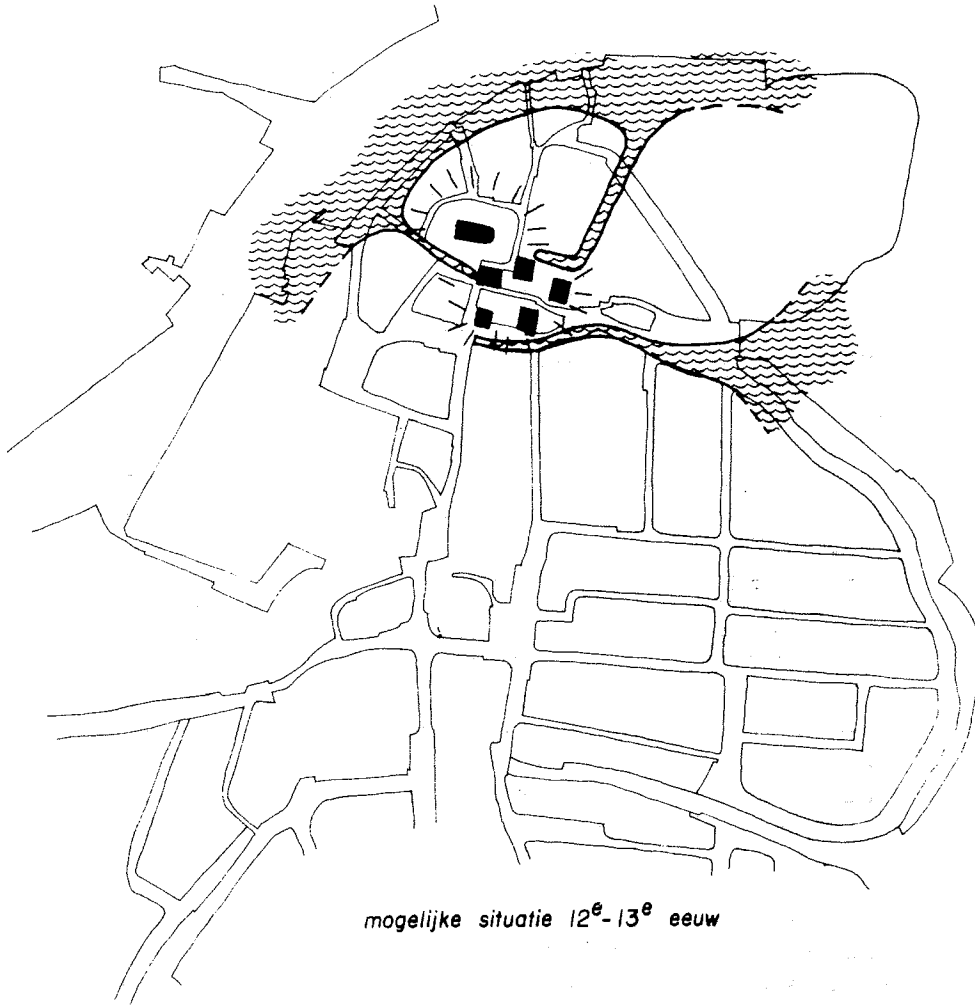
Wel kan uit de geringe omvang van de terp worden afgeleid dat het dorp van beperkte grootte moet zijn geweest. Ook het feit dat de grietenij Idaarderadeel wordt vernoemd naar het dorp Idaard wijst erop dat Grouw in deze periode (midden 14de eeuw) nog geen rol van grote betekenis speelde. Dat het dorp Grouw echter wel een band had met het grietenij- bestuur blijkt uit de vermelding in 1242 van een zekere Hayo van Grow als grietman; overigens de eerste schriftelijke vermelding van Grouw.

De voor een terpdorp relatief hoge ouderdom van de Sint Pieterskerk wijst er evenwel op dat Grouw in de 12de eeuw niet geheel zonder betekenis moet zijn geweest. Het koor van het huidige kerkgebouw maakte oorspronkelijk deel uit van een vroeg 12de eeuwse tufstenen kerk, waaraan in de 13de eeuw een in baksteen opgetrokken schip en toren werden toegevoegd. Naar alle waarschijnlijkheid diende de tufstenen kerk, met de bouw waarvan rond 1120 een begin werd gemaakt ter vervanging van een ouder bedehuis op ongeveer dezelfde plaats.

Op grond van de huidige hoogteverschillen kan de omgeving van de Wijde Steeg worden aangewezen als plaats van de terp, waar de eerste bebouwing van Grouw gelegen was. Het zeer geringe hoogteverschil met de omgeving kan enerzijds worden verklaard uit de ligging ver landinwaarts, waardoor met een beperkte terphoogte kon worden volstaan, anderzijds uit de opgetreden bodemdaling door inklinking van de veenlaag, waaraan de terp in sterkere mate onderhevig zal zijn geweest dan de omringende gronden.

Gezien de beperkte beschikbare ruimte moet de terp relatief dicht bebouwd zijn geweest, hetgeen de bouw van de kerk aan de rand van de dan bebouwde kom aannemelijk maakt. De plaats waar de eerste kapel of kerk verrees werd enigszins opgehoogd, waardoor de oorspronkelijke terp een uitbreiding in noordwestelijke richting onderging.

Voor de ontsluiting van de boerderijen op de terp dienden een aantal gegraven opvaarten vanuit de Grouw en het Pikmeer; aan de westzijde de Halsgracht (afgeleid van Hôfsgrêft = Kerkhofsgracht), aan de noordzijde een vaart waarvan geen naam meer bekend is en aan de oostzijde een opvaart die wellicht Buregracht of Burevaart genoemd werd en derhalve de vaart naar de burens (= het dorp) vormde. Een aanwijzing voor deze naamgeving wordt gevonden in de, uit het begin van de 19de eeuw overgeleverde, benaming "Boerewal" voor het oostelijk einde van de Wijde Steeg, waar deze aan dit water grensde.

Als gevolg van de ligging aan het water ontwikkelt Grouw zich vanaf het begin van de 15de eeuw mede als handelsplaats, waarvoor aanvankelijk de scheepvaartverbinding van en naar Leeuwarden bepalend is. Nadat in de 13de eeuw de Middelzee door aanleg van de Tjessingadijk en de Beetgumer Hogedijk wordt afgesloten verliest Leeuwarden zijn ligging aan zee en komen alternatieve scheepvaartroutes voor het handelsverkeer tot stand. In de verbinding met Zuidwest Friesland en Holland krijgt de Grouw een belangrijke functie te vervullen, hetgeen tot uiting komt in de bemoeienis van Leeuwarden met de sluizen in de Leppedijk bij Irnsum. In 1450 wordt de verbinding tussen de Kromme Grouw en de Boorne verbeterd ten behoeve van de scheepvaart, waarna in 1477 de beide zijlen (uitwateringssluizen) in de Irnsumerdam onder het beheer van Leeuwarden komen en deze stad daarbij nog een verlaat (schutsluis) laat bouwen.

Aan het begin van de 16de eeuw komt Grouw buiten deze transportroute te liggen doordat de scheepvaartverbinding tussen Leeuwarden en Sneek naar de voormalige Middelzeeboezem wordt verplaatst. Daartoe wordt de Zwette, tot dan een scheidingssloot in de lengte van de Middelzeepolder, verbreed tot een kanaal dat de functie van de oude route via Grouw en Irnsumerzijl overneemt.

Te zelfder tijd echter komt een andere scheepvaartverbinding via Grouw tot ontwikkeling, waardoor de handelsfunctie van het dorp zich verder kan ontplooiën. Uit 1507 dateert de eerste vermelding van een kanaal door Tietjerksteradeel en Achtkarspelen, dat in de jaren 1546-'47 op initiatief van de Spaanse legeraanvoerder Caspar di Robles verbreed en verdiept wordt en vanaf dan de naam Kolonelsdiep of Caspar di Roblesdiep draagt. Tezamen met reeds bestaande binnenwateren komt hiermee een kanaal van Zuidwest naar Noordoost-Friesland tot stand dat in oostelijke richting aansluiting geeft op Groningen en naar het westen een belangrijke verbinding met Holland vormt.

Naast en mede ten gevolge van de ligging aan deze interregionale transportroutes ontwikkelt Grouw in deze periode een belangrijke interlokale markt- en overslagfunctie. In het waterrijke gebied is de ligging van het dorp ten opzichte van zijn omgeving bijzonder gunstig, waarbij het feit dat vervoer te water hier eeuwenlang de enig mogelijke vorm van transport is geweest van doorslaggevende betekenis moet worden geacht. Doorgaande wegverbindingen ontbreken volledig, het enige door Schotanus in 1694 aangegeven pad, de "Reyners Weg", eindigt bij de boerderij Jongsmaten zuidwesten van Grouw.

Het toenemende belang van Grouw blijkt in het begin van de 16de eeuw uit de omslag van belasting over de dorpen van de grietenij, waarbij Grouw de hoogste aanslag krijgt opgelegd. Hoewel de hoogte van de aanslag voor Idaard niet meer bekend is, komt in de belastinggegevens tot uiting dat Grouw in die periode de overige agrarisch gebleven dorpen heeft overvleugeld. De gunstige ligging vormde de basis daartoe en maakte het mogelijk dat Grouw een veelheid aan functies ontwikkelde: handel, met name in agrarische produkten, visserij, scheepvaart en daarmee verbonden vormen van nijverheid, zoals scheepsbouw, zeilmakerij e.d.

Gedurende de periode waarin Grouw tot bloei kwam wordt ook de waterhuishouding in het omringende gebied geleidelijk verbeterd en kan de bebouwing van het dorp uitgroeien tot buiten de oorspronkelijke terpstructuur. Deze uitgroei vindt met name plaats in zuidelijke richting, waarbij een aantal nieuwe elementen aan de dorpsstructuur wordt toegevoegd. De belangrijkste hiervan zijn de Hoofdstraat, die vanaf de kerk langs de westzijde van de terp in zuidelijke richting loopt, en het Grien, een ten westen van de Hoofdstraat gelegen pleinruimte.

De Hoofdstraat is waarschijnlijk ontstaan vanuit een ouder pad dat naar de kerk voerde.

De bebouwing die aan de oostzijde van deze straat verrees is aan de achterzijde ontsloten via een vaart die de oude Burevaart verbond met de Grondaan. Het westelijk deel van de Burevaart, gelegen tussen de oorspronkelijke terp en de jongere bebouwing aan de oostzijde van de Hoofdstraat, zal reeds in een vroeg stadium zijn gedempt. Wellicht wordt hierop gedoeld, bij de vermelding van een "gedempte haven" in 1651.

De bebouwing ten westen van de Hoofdstraat is vrijwel niet op deze straat gericht, doch gegroepeerd rondom de grotendeels onbebouwde ruimte van het Grien.

Het ontsluitingssysteem van het merendeel van de bebouwing aan het Grien komt overeen met die van de oostzijde van de Hoofdstraat: aan de voorzijde grenzen de panden aan de straat of het plein, terwijl de achterterreinen doorlopen tot aan het water. Op deze wijze kan een optimaal gebruik worden gemaakt van de vervoersmogelijkheden ter plaatse. Voor de interne verbindingen doen de straten en stegen binnen het dorp dienst, terwijl voor de externe verbindingen gebruik wordt gemaakt van het water in de vorm van de Rechte Grouw en een aantal opvaarten.

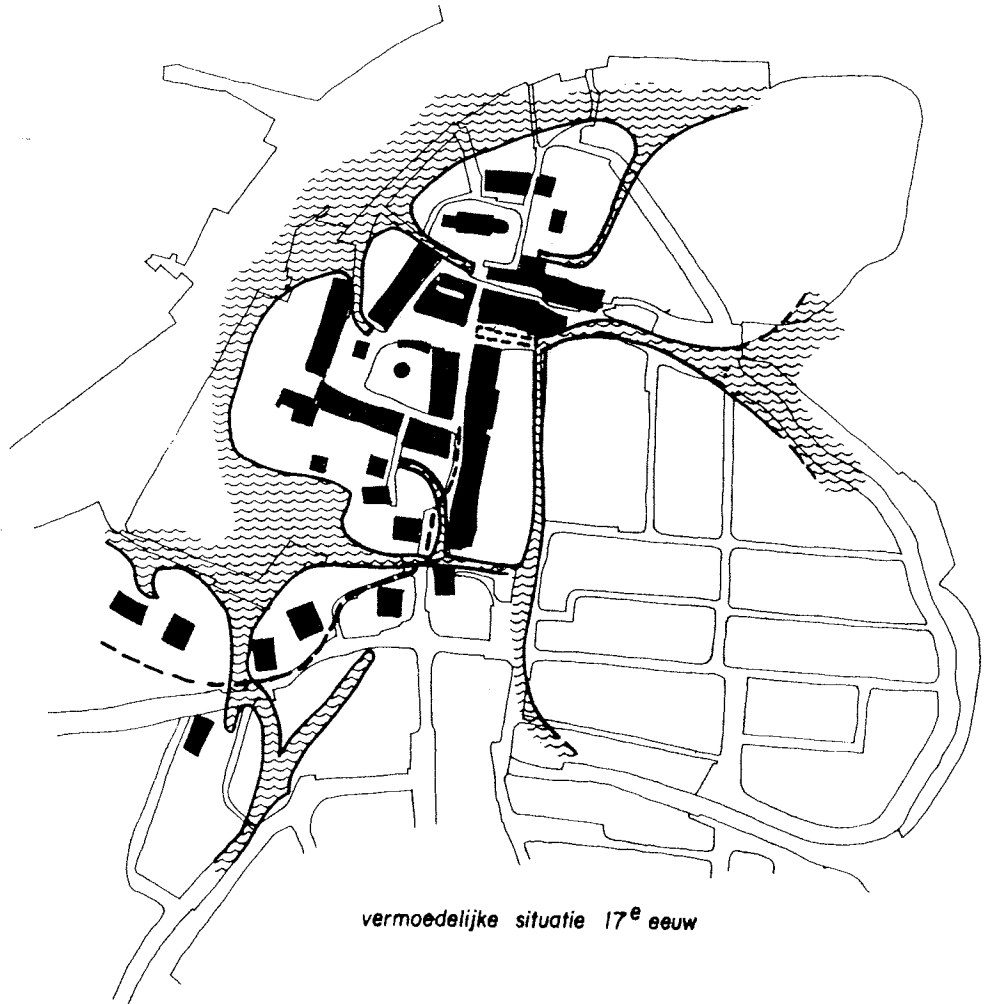
Binnen dit gedeelte van het dorp is een tweetal gebouwen gelegen met een specifieke aan de handels- en verkeersfunctie gekoppelde bestemming. Dit betreft de windkorenmolen, die reeds op de oudste Schotanuskaart van 1664 is aangegeven, en het waaggebouw, waarvan de eerste vermelding uit 1571 stamt.

Door de ligging van de molen wordt het plein in twee delen gesplitst. Het noordelijke deel, dat in directe verbinding staat met de Hoofdstraat, komt als veemarkt in gebruik en wordt door Van der Aa rond 1850 genoemd als een "stenen gevloerde beestenmarkt".

Het zuidelijke deel wordt door bebouwing van de Hoofdstraat afgeschermd en dient onder meer als bleekveld voor de omwonenden. De oorspronkelijke benaming "Grien" (groen) houdt waarschijnlijk verband met deze functie. Dat zich hier echter handelsactiviteiten hebben afgespeeld blijkt uit de aanwezigheid van de (boter)waag aan de westzijde van het plein. Door middel van de Waagshaven, die als een opvaart door de bebouwing steekt, staat het gebied rondom waag en molen in verbinding met de Rechte Grouw.

De bebouwing op de oorspronkelijke terp zal door functiewijziging vanaf de 16de eeuw een verdichting hebben ondergaan. De boerderijen worden vervangen door panden met een handels- en ambachtsfunctie. De boerenbedrijven kunnen ten gevolge van de verbeterde afwatering buiten het dorp worden gesitueerd, waardoor ten zuiden van de dorpskom aan de Kleine Buren (vermeld in 1649), Zevenhuizen en Westerbuurt in de loop der tijd een aantal boerderijen verrijst, ook hier ontsloten via een vaartenstelsel. Binnen de dorpskom blijft echter het agrarische element nog lange tijd gehandhaafd, zoals in het midden van de 16de eeuw blijkt uit de aanwezigheid van een "Buyrefinne", een gemeenschappelijk gebruikt weiland dat wellicht in het gebied ten oosten van Grouw gelegen was.

De beschikbare bronnen die enig licht kunnen werpen op de ontwikkeling van Grouw gedurende de periode tot de 18de eeuw zijn schaars, zodat weinig zekerheid bestaat omtrent omvang en tijdstip van de structurele veranderingen. Aan de hand van de kaarten van Schotanus (1664 en 1694) kan echter worden vastgesteld dat de hierboven geschetste ruimtelijke opbouw reeds in de 17de eeuw in hoofdzaak bestond.

De ontwikkelingen in de 17de en 18de eeuw leiden tot een verdere uitbouw van de dan bestaande structuur onder invloed van de groeiende markt-, handels- en ambachtsfuncties. Naast de reeds aanwezige vormen van nijverheid ontstaan ook bedrijfjes die profiteren van de gunstige aan- en afvoermogelijkheden in Grouw.

Vermeldenswaard is het klokmaken dat in de loop van de 18de eeuw tot bloei komt, doch in de 19de eeuw al weer geleidelijk verdwijnt als gevolg van import van goedkope klokken uit Frankrijk. Met name in de 18de eeuw vindt een aanmerkelijke verbreding van de economische bestaansbasis van het dorp plaats. In de "Tegenwoordige Staat der Nederlanden" (1786) wordt Grouw "groot en vermogend" genoemd en als "vlek" aangeduid. Met andere dorpen in Friesland die de status van "vlecke" bereiken, zoals Makkum, Woudsend en Joure, heeft Grouw de sterke ontwikkeling van handel en ambacht ten gevolge van een gunstige verkeersligging gemeen.

Door A.J. van der Aa wordt rond 1850 in het "Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden" vermeld dat Grouw 242 huizen telt en 1.300 inwoners, die meest van den handel in boter, kaas en granen, de veefokkerij, de scheepvaart, het scheepstimmeren, het uurwerk- en zeilmaken hun bestaan vinden, terwijl men er 3 scheepstimmerwerven, 2 uurwerkmakerijen, 1 brandspuitmakerij, 1 lijnbaan, 6 looierijen, 1 rogge- en pel- en houtzaagmolen heeft. In 1759 wordt de Reijners Weg in zuidwestelijke richting doorgetrokken tot Irnsumerzijl waardoor een verbinding met het doorgaande wegennet tot stand komt.

Ten gevolge van de bodemgesteldheid echter laat de begaanbaarheid van deze verbindingsweg nogal wat te wensen over, zodat de positie van het vervoer over water hierdoor vooralsnog nog niet wordt bedreigd.

Aan de hand van het kadastrale minuutplan van 1813 ontstaat een betrouwbaar beeld van de ruimtelijke structuur van Grouw in het begin van de 19de eeuw. Het dorp kenmerkt zich dan door een dicht bebouwingspatroon op basis van de structuur die reeds voor de 17de eeuw is ontstaan en waarin het water een belangrijke ontsluitingsfunctie vervult. In het gebied ten noorden van de kerk is een bebouwing ontstaan die als een krans om het kerkerf is gegroepeerd. Ten noordoosten van en grenzend aan het kerkhof ligt een groot aantal dicht opeen gebouwde panden, waarschijnlijk een door de kerk gebouwd complex woninkjes. De overige bebouwing, met percelen tot aan het water, zal onderdak hebben geboden aan ambachtslieden die hun bedrijf ter plaatse op het achtererf uitoefenden. De verkaveling wekt de indruk dat hier in de 18de eeuw nog een aantal korte opvaarten heeft gelegen, op de kadastrale minute zijn deze echter niet meer aanwezig. Wel kan worden verondersteld dat de oeverlijn door middel van aanplemping is opgeschoven, met name in noordelijke richting waar de bebouwing ver buiten de krans om het kerkhof uitsteekt.

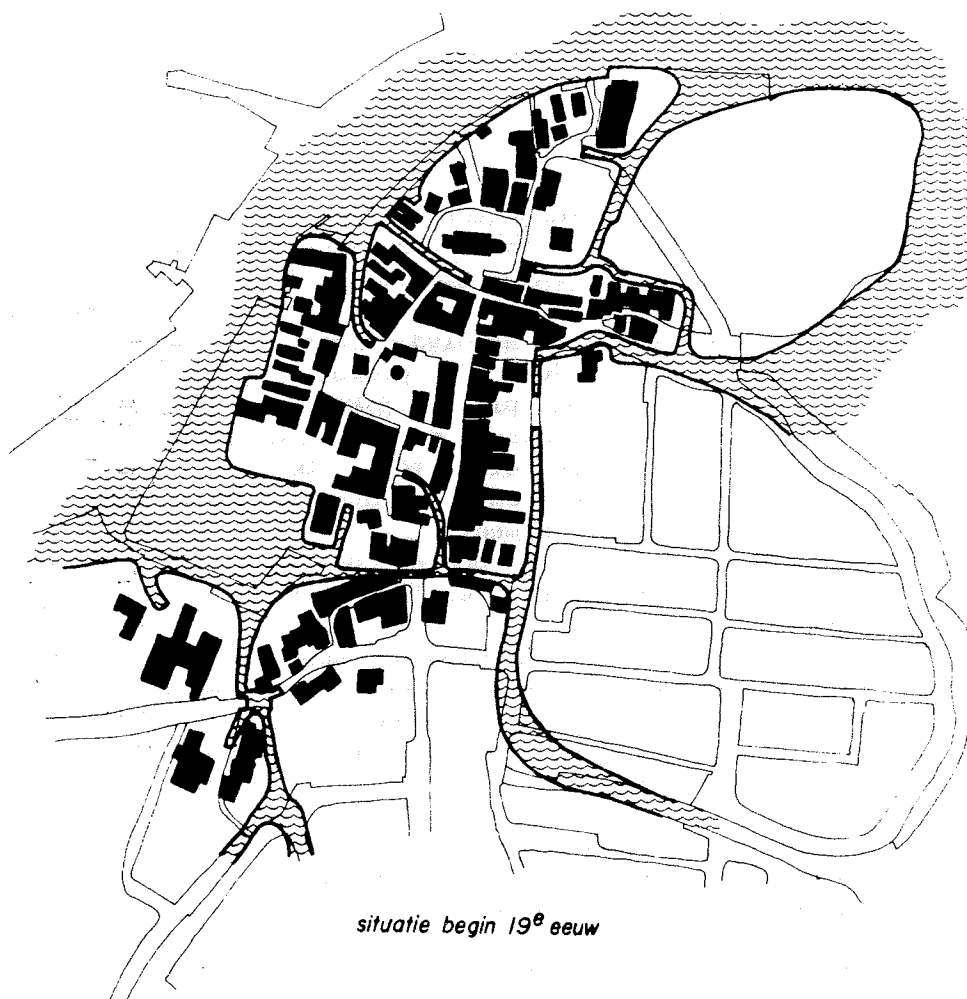
De dichte bebouwing op de oorspronkelijke terp (Wijde Steeg) wijst eveneens op gebruik als woning; er zijn vrijwel geen kavels die via een vaart ontsloten zijn. Oostelijk hiervan heeft een verdere uitgroei plaatsgevonden, waarbij een hoek van de Pastoriefinne is bebouwd.

Aan de buitenzijde van de bebouwing is een vaart gegraven waarlangs de meeste kavels bereikbaar zijn, zodat ook hier een aantal ambachtsfuncties vermoed kan worden.

Het feit dat de Burevaart oorspronkelijk verder in westelijke richting doorliep blijkt in het kadastrale minuteplan uit de aanwezigheid van een kavelgrens die het vroegere beloop van de noordelijke oever aangeeft en uit de scherpe haakse aansluiting van de vaart ten oosten van de Hoofdstraat. Deze laatste vaart is in 1813 reeds onderbroken door demping ter plaatse van een grote achtertuin, waardoor samen met een oostelijk gelegen overtuin één perceel is gevormd. Op de meeste achterterreinen van de bebouwing aan de Hoofdstraat en het Grien zijn schuren en bijgebouwen verzezen, die plaats bieden aan de uitoefening van ambachten of als opslagplaatsen ten behoeve van handelsactiviteiten dienst doen. Bovendien is op een aantal plaatsen via stegen ontsloten woonbebouwing in de structuur opgenomen, met name ten zuiden van het Grien en ten oosten van de Hoofdstraat. In verband met de ontwikkeling van de nijverheid moet hierbij gedacht worden aan de huisvesting van arbeiders op de achtererven. Evenals dat ten noorden van de kerk het geval was, is de oever van de Rechte Grouw ten westen van het Grien door aanplemping opgeschoven, waardoor hier en daar een grillige oeverlijn is ontstaan.

Hoewel de bebouwing in dit deel van het dorp aanmerkelijk is verdicht, bleef het ontsluitingsprincipe ongewijzigd; de panden liggen met de voorzijde aan de straat en de achterterreinen zijn vanaf het water bereikbaar. De belangrijkste uitzondering hierop wordt gevormd door het bebouwingsblok ten westen van de Hoofdstraat en ten zuiden van de Halsgracht, dat aan alle zijden door straten is begrensd. Hetzelfde geldt voor de bebouwing die het Grien afschermt ten opzichte van de Hoofdstraat.

Ook aan de Kleine Buren, zuidelijk van de dorpskom, heeft een aanmerkelijke verdichting plaatsgevonden, die zich vooral manifesteert in een aaneengesloten bebouwing op de strook grond gelegen aan de noordzijde tussen het pad en het water. Deze relatief smalle strook zal in gebruik genomen zijn toen in de 18de eeuw de dorpskom zelf onvoldoende ruimte bood voor de groeiende functies. Het beloop van het pas is waarschijnlijk terug te voeren op de aanwezigheid van een boerderij aan de zuidzijde, in 1813 reeds uitgegroeid tot een bebouwingsblok, gericht op de Kleine Buren. Op het kadastrale minuteplan is te zien dat de weg dan langs de zuidkant van deze bebouwing is omgeleid. Westerbuurt, ten westen van de Kleine Buren en het zuidelijk daarvan gelegen Zevenhuizen bestaan voornamelijk uit enige boerderijen met de bijbehorende schuren en arbeiderswoningen. Ook hier zijn de kenmerkende opvaarten aanwezig, die de ontsluiting via het water verzorgen.

situatie begin 19^e eeuw

Vanaf circa 1850 voltrekt zich een aantal ontwikkelingen op het sociaal-economische vlak, die van grote invloed op de bestaansbasis van Grouw blijken te zijn.

De bestaande weg van Grouw naar Irnsumerzijl wordt in 1842 met steenslag verhard, waardoor deze verbinding ook buiten het droge seizoen bruikbaar wordt. In 1868 komt de spoorlijn van Leeuwarden naar Zwolle tot stand, waarbij Grouw een station op circa 1 km ten westen van het dorp krijgt. Deze ontwikkelingen luiden een periode in waarin het vervoer over water plaats maakt voor transport per as. De scheepvaart en de daarmee samenhangende handel en nijverheid boeten geleidelijk aan belang in voor Grouw.

Deze ontwikkeling zet in de 20ste eeuw in versnelde mate door, wanneer door schaalvergroting in de binnenvaart, tot uiting komend in het gebruik van grotere boottypes en de aanleg van bredere en diepere kanalen, de beurtvaart op kleinere plaatsen zoals Grouw wordt gestaakt.

Ook in de nijverheidssector komt een proces van schaalvergroting op gang dat leidt tot het verdwijnen van ambachtelijke bedrijven en de opkomst van een aantal omvangrijke industrieën. Het houtverwerkings-bedrijf Halbertsma, voortkomend uit een kuiperij waar botervaten werden vervaardigd, begint aan het einde van de 19de eeuw met de industriële produktie van houten konstrukties. In 1867 ontstaat uit een plaatselijke smederij de machinefabriek Volma, die zich toelegt op de vervaardiging van werktuigen voor de landbouw en de zuivelbereiding. Ook een zuivelfabriek verschijnt op het toneel om de functie van de melkverwerking op de boerderijen over te nemen.

Daarnaast verdwijnen de boerenbedrijven in versnelde mate uit de dorpskom; in 1927 wordt het laatste bedrijf binnen het dorp opgeheven.

In de plaats van de teruglopende scheepvaart treedt in de loop van de 20ste eeuw de snel in betekenis toenemende recreatievaart, waardoor een deel van de kleinschalige nijverheid te Grouw zich kan handhaven en een relatief uitgebreid pakket winkelvoorzieningen tot stand komt.

De geschetste ontwikkelingen hebben een sterke invloed op de ruimtelijke structuur. Het Halbertsma-bedrijf, ontstaan in het gebied ten zuidwesten van het Griem, groeit in de loop der tijd uit over het water van de Baai, die daardoor grotendeels verdwijnt, tot aan de Reynersweg die dan inmiddels is omgedoopt tot Stationsweg.

De grootschalige fabrieksbebouwing komt daardoor in en tegen de fijnmazige dorpsstructuur aan te liggen. Een zelfde ontwikkeling voltrekt zich bij de Volma, die vanuit het gebied ten noordoosten van de kerk in oostelijke richting uitgroeit over de Pastoriefinne. Ten oosten van het dorp wordt rond 1950 ten behoeve van de ontsluiting van dit bedrijf de Volmaweg aangelegd, waardoor de ruimtelijke relatie van het oude dorp met de onbebouwde Pastoriefinne verbroken wordt. Het verdwijnen van de verkeersfunctie van de opvaarten maakt deze overbodig, hetgeen ertoe leidt dat ze successievelijk allemaal gedempt worden. Zo wordt de Waagshaven in 1889 gedempt, terwijl de laatste demping, die van de vaart aan de zuidzijde van de Hoofdstraat, in 1961 wordt uitgevoerd. Vrijwel alle vaarten zijn na demping als straat in gebruik genomen, zodat het beloop ervan herkenbaar is gebleven. Een uitzondering hierop vormt het gebied ten oosten van de kerk, waar de vaarten-structuur volledig is verdwenen en vervangen door de ontsluiting via de Volmaweg.

Het resterende transport over het water neemt zoals gezegd grootschaliger vormen aan, zodat de inbedding ervan in de dorpsstructuur onmogelijk wordt. Om aan deze gewijzigde situatie het hoofd te kunnen bieden gaat men in het begin van de 20ste eeuw over tot de aanleg van de Nieuwe Kade aan de noordwestzijde van het dorp. Ontsloten vanaf de inmiddels gedempte Waagshaven wordt deze kade aangelegd langs de achterzijde van de percelen ten westen van de kerk. Als gevolg hiervan treedt een omkering van de bebouwingsoriëntatie op; de deels nieuwe bebouwing op de oorspronkelijke achtererven gaat zich richten naar de Nieuwe Kade zodat Grouw voor het eerst een, zij het verbrokkeld, waterfront ontwikkelt. Behalve langs de voormalige Waagshaven ontstaan ook langs de gedempte Halsgracht en het Oerhaelspaed verbindingen tussen de Nieuwe Kade en het dorp.

Aan de oostzijde van Grouw komt na demping van de Haven en de vaart evenwijdig aan de Hoofdstraat een verkeersontsluiting tot stand die de functie van de Hoofdstraat als wegverbinding naar de kom uiteindelijk zal overnemen. Rond 1948 wordt daartoe ten zuiden van de Wijde Steeg de Doorbraak gemaakt waarlangs het toenevende autoverkeer vanaf de Gedempte Haven, de Hoofdstraat en het Halbertsma's Plein (het voormalige Grien) kan bereiken. Ten behoeve van deze Doorbraak wordt een pand aan de Hoofdstraat afgebroken, waardoor een ruimtelijke scheiding ontstaat tussen het oudste, noordelijke gedeelte van Grouw rond Wijde Steeg en kerk, en het later in gebruik genomen gebied van Hoofdstraat en Halbertsma's Plein.

Ook aan het voormalige Grien, omgedoopt in Halbertsma's Plein, komt door afbraak van bebouwing wijziging in de ruimtelijke opbouw. De korenmolen, die samen met de bijbehorende panden de scheiding vormde tussen het verharde veemarktterrein aan de noordzijde en het grotendeels onverharde zuidelijke deel, wordt in 1887 afgebroken. Daaraan voorafgaande was deze molen reeds twee maal na brand herbouwd. Het waaggebouw dat aan het eind van de 19de eeuw ter vervanging van zijn voorganger was gebouwd, wordt in 1950 afgebroken, terwijl de school aan de oostzijde van het plein in 1955 verdwijnt. Doordat vervanging van de afgebroken bebouwing achterwege blijft zijn zowel de ruimtelijke begrenzing als de functie van het plein vervaagd.

In het zuidelijk gedeelte van de Hoofdstraat komt, na de demping van de aldaar gelegen vaart, eveneens een ruimtelijke wijziging tot stand. De boerderij aan de westzijde van de Hoofdstraat wordt afgebroken en in 1967 vervangen door een modern bankgebouw. Door het terugleggen van dit gebouw ontstaat hier een pleinvormige ruimte die voor een deel als parkeergelegenheid dient. Meer zuidelijk, bij de aansluiting van de Hoofdstraat op de Parkstraat, verrijst een nieuw postkantoor waarbij eveneens een grote oppervlakte als parkeerterrein wordt ingericht.

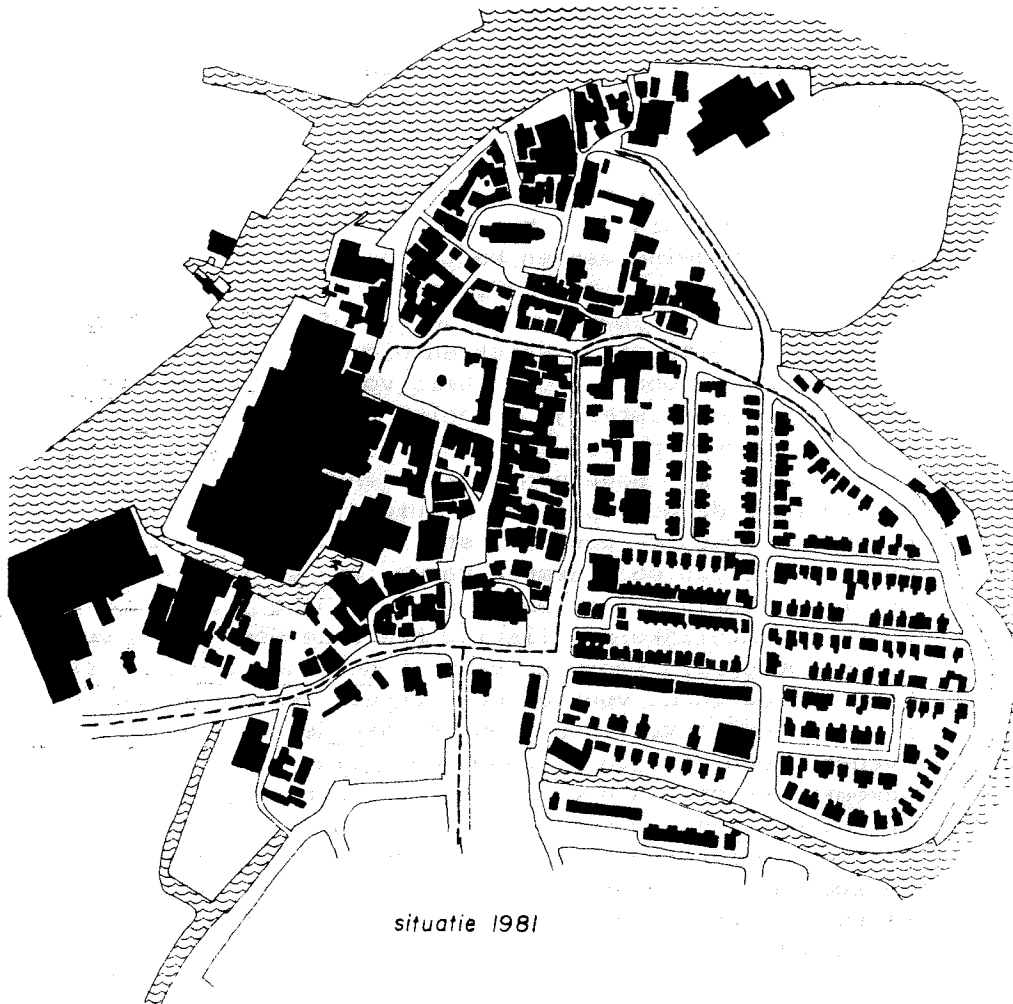
Ten gevolge van de opkomende industrie in Grouw ontstaat een toenemende vraag naar huisvesting voor de arbeidersbevolking, zodat vanaf het begin van de 20ste eeuw in hoog tempo woongebieden buiten de oorspronkelijke dorpsstructuur tot stand komen.

Als eerste wordt daartoe de wijk Oosterveld gebouwd op het tot dan open weidegebied ten oosten van Grouw, begrensd door het Pikmeer. Ook de meer welgestelden hebben zich vanaf het eind van de 19de eeuw buiten het oude dorp gevestigd, met name in de omgeving van de Parkstraat waar ruim gesitueerde villa's worden gebouwd.

De bebouwing van Westerbuurt, waarvan een gedeelte in 1972 wordt gesloopt, komt ten gevolge van de industriële ontwikkeling van Halbertsma temidden van grootschalige bedrijfsbebouwing te liggen, zodat de herkenbaarheid als afzonderlijke buurt vrijwel verdwijnt. Begin jaren tachtig wordt de bedrijfsbebouwing gesaneerd en door woningbouw vervangen, waardoor het verband tussen de oudere westelijke en de jongere oostelijke bebouwing langs de Stationsweg verbetert. Het ten zuiden daarvan gelegen Zevenhuizen heeft door de aanwezigheid van een aantal aangrenzende onbebouwde gebieden zijn zelfstandige karakter kunnen bewaren. Weliswaar is ook hier de vaartenstructuur verdwenen, doch de opbouw bestaande uit een aantal dicht opeen gebouwde woningen en een grote boerderij, nu in gebruik als supermarkt, is in wezen gelijk gebleven aan de situatie uit het begin van de 19de eeuw.

Vooraf in de jaren na de Tweede Wereldoorlog vindt een sterke uitbreiding van Grouw plaats in zuidelijke en zuidwestelijke richting waarbij echter de oude dorpskom, mede als gevolg van de toenemende watersport, zijn verzorgende functie kan handhaven.

Na 1981 wordt ook de bedrijfsbebouwing ten noorden van De Baai gesaneerd en door woningbouw vervangen. De ruimtelijke situatie aan de westkant van het dorpsgezicht verbetert hierdoor aanzienlijk. Via de Sûderkade wordt een nieuwe relatie met het water gelegd. De zuid- en de westwand van het Halbertsmaplein ondergaan correcties in positieve zin.

situatie 1981

HUIDIG RUIMTE- LIJK KARAKTER

De verschillende ontwikkelingsfasen waarin de uitgroei van Grouw zich heeft voltrokken zijn in de huidige ruimtelijke opbouw nog goed herkenbaar in de vorm van afzonderlijke deelgebieden met een eigen karakter.

Het noordelijke deelgebied, rondom de kerk, kenmerkt zich door het geleidelijke en organische groeiproces waarin het tot stand is gekomen. De belangrijkste structurerende elementen zijn hier de Wijde Steeg, het kerkhof en de Nieuwe Kade.

Ten zuiden daarvan ligt het gebied van de Hoofdstraat en het Halbertsma's Plein, dat een meer planmatige opzet kent. Het belangrijkste structuurkenmerk in dit gebied is het rechthoekige patroon van de gesloten straat- en pleinwanden.

Het derde deelgebied bestaat uit de buurtjes Kleine Buren, Zevenhuizen en Westerbuurt, die zich manifesteren als drie min of meer afzonderlijke bebouwingsconcentraties, en uit de villabebouwing aan de zuidzijde van de Parkstraat. Dit deelgebied vormt de zuidelijke begrenzing van de dorpskom.

De Wijde Steeg, gelegen op de oorspronkelijke terp, wordt ruimtelijk sterk bepaald door het smalle, steenachtige profiel en de gesloten bebouwingswanden bestaande uit kleine woningen van overwegend één bouwlaag met kap. De nokrichting van deze 18de en 19de eeuwse woonbebouwing is loodrecht op de straat gericht waarbij de dakbeëindiging, naast enkele topgevels, voor het merendeel wordt gevormd door een dakschild voorzien van een dakkapel. Het hoogst gelegen westelijk gedeelte van deze straat heeft een nagenoeg recht beloop, dat aan de oostzijde overgaat in een sterk gebogen ruimte met hogere straatwanden bij de overigens geringe afdaling naar de Gedempte Haven. Hierdoor ontstaat een waardevolle overgang tussen de besloten straatruimte van de Wijde Steeg en de open ruimte van de Gedempte Haven, aan de zuidzijde begrensd door het twee bouwlagen tellende gebouw van de jeugdherberg. Door de zwakke ruimtelijke profilering heeft de Gedempte Haven echter een wat grootschalig karakter en gaat het onderscheid tussen de Wijde Steeg en de voormalige watergang enigszins verloren.

Als gevolg daarvan is het oostelijke deel van de Wijde Steeg, dat eveneens een gebogen verloop heeft, in een geïsoleerde positie gekomen ten opzichte van de overige dorpsbebouwing.

Aan de oostzijde wordt het gebied van de Wijde Steeg begrensd door een parkeerterrein aan de rand van het Pikmeer. Behalve door de zwak gelede ruimte-opbouw wordt hier het beeld negatief beïnvloed door een nieuwe, in vorm sterk afwijkende woning en door een grootschalige houten loods.

In sterk contrast met de dichtbebouwde Wijde Steeg staat het karakter van de ruimte rondom de Sint Pieterskerk. Dit, van oorsprong uit de 12de eeuw daterende romaanse kerkgebouw, neemt een dominante plaats in op het deels beplante kerkhof dat als een groen eiland temidden van de bebouwing is gesitueerd.

Rondom vrijwel het gehele kerkhof loopt een klinkerpad, dat van het kerkhof gescheiden wordt door een eenvoudig smeedijzeren hek. De toegang naar dit pad ligt in het verlengde van de Hoofdstraat en wordt benadrukt door een houten toegangsboog geflankeerd door de woning met een op gietijzeren kolommen rustende, uitgebouwde bovenverdieping.

Door deze opstelling wordt een waardevolle doorgang vanuit de Hoofdstraat naar het kerkhof verkregen. Direct grenzend aan het pad ligt aan de zuidoostzijde van het kerkhof een gesloten bebouwingswand met afwisselend top- en lijstgevels.

Deze wand is van bijzondere waarde, met name gezien de samenhang met het tegenoverliggende koorgedeelte van de kerk en enige grote bomen op het kerkhof.

De oostzijde van het gebied rondom de kerk wordt begrensd door de 19de eeuwse pastorie en het uit het begin van de 20ste eeuw daterende "catechesatielokaal". In tegenstelling tot de overige bebouwing rondom het kerkhof zijn deze panden vrijstaand en op enige afstand van het pad gesitueerd. Hierdoor heeft deze oostzijde een ruimtelijk karakter dat afwijkt van de overige ruimtebegrenzungen. Aan de noord- en westzijde wordt het kerkhof omgeven door dicht opeengebouwde eenvoudige woningen in één bouwlaag met kap. Deze bebouwing die min of meer straalsgewijs vanuit de centraal gelegen kerk is gegroepeerd, wordt ontsloten door een aantal eveneens radiaal gerichte stegen en gedempte opvaarten. Met name aan de westzijde liggen deze woningen vaak met de zij- of achtergevel aan het pad rondom het kerkhof.

Aan de zuidwestzijde van deze ruimte ontbreekt het rondlopende pad waarvan de functie wordt overgenomen door de (gedempte) Halsgracht. Hierdoor ontstaat ten zuiden van de kerk een kleine afzonderlijke pleinachtige ruimte waarop een aantal straten uitkomt.

Dit geheel met klinkers bestrate pleintje wordt aan de zuidkant begrensd door een blok woningen in één bouwlaag onder een langsggericht zadeldak. In het midden van dit blok bevindt zich een fraai gedetailleerd poortgebouwtje waarin een gevelsteen met het bouwjaar 1665.

Tussen het kerkhof en de Nieuwe Kade loopt een tweetal verbindingsstraten, de Halsgracht en het Oerhaelspaed, die door een zich verbredend profiel een geleidelijke doch duidelijke overgang vormen tussen de door rust gekenmerkte, omsloten kerkhofruimte en de open en meer bedrijvige Nieuwe Kade. Een opvallend kenmerk van deze verbindingsstraten is dat de woningen aan de zijde van de Nieuwe Kade van de straat gescheiden zijn door een kleine voortuin dit in tegenstelling tot de woningen aan de kerkhofzijde. De Halsgracht is in ruimtelijk opzicht ondergeschikt door zijn geringe lengte, de verbrokkelde straatwanden en het ontbreken van een visuele beëindiging in de lengterichting.

Het Oerhaelspaed daarentegen heeft een waardevolle ruimtelijke opbouw door de enigszins verspringende straatwanden van lage woningblokjes onder een langsggericht zadel- of schilddak en de ruimtelijke afsluiting aan de zuidzijde door het schip van de Sint Pieterskerk. De verspringingen in de straatwanden, die een belangrijke bijdrage leveren aan de ruimtelijke indeling van de straat, worden gevormd door een dwarsgeplaatste woning aan de oostzijde en een smal cafépand in twee bouwlagen met kap aan de noordwestkant. Behalve het kerkgebouw speelt ook de zware boombeplanting op het kerkhof een belangrijke rol in het ruimtelijk beeld van dit straatje.

De bebouwing aan de Nieuwe Kade geeft door zijn matig aaneengesloten en enigszins verspringende ligging blijk van de tamelijk recente structurele omkering die hier heeft plaatsgevonden na aanleg van de kade.

Behalve een aantal lage woonhuizen uit het begin van de 20ste eeuw bevinden zich hier enige oudere bedrijfspanden met houten topgevel die een winkel-/werkplaatsfunctie in de watersportsector vervullen alsmede een aantal horecavestigingen. Van deze laatste vormt het grote 2 à 3 bouwlagen tellende complex van hotel "Oostergo" de zuidelijke beëindiging van de bebouwing langs de kade. Het ruimtelijk karakter van de Nieuwe Kade wordt, behalve door de overwegend lage bebouwing, voornamelijk bepaald door het brede water van de Rechte Grouw en de beplanting en verspreide bebouwing aan de overzijde daarvan. Daardoor is het ruimtelijk contrast tussen de binnen- en de buitenzijde van het oude dorp hier bijzonder sterk.

Aan de uiterste oostzijde van de Nieuwe Kade ligt de grootschalige en verstorende nieuwbouw van een zeilmakerswerkplaats, welk gebouw diep in de aangrenzende fijnmazige bebouwingsstructuur is binnengedrongen. Hoewel de visuele beïnvloeding op de Nieuwe Kade door de iets teruggeschoven ligging beperkt is gebleven, vormt dit gebouw samen met een aangrenzende woning-winkel een structurele verstoring binnen het meest noordoostelijk gelegen dorpsdeel.

Dit gebied, dat naast de oorspronkelijke ontsluiting via een smalle steeg vanaf het kerkhof nu ook ontsloten is via de Volmaweg, is het enige waar de relatie tussen de dorpsbebouwing en het water geen ingrijpende structurele veranderingen heeft ondergaan. Een tweetal stegen, waarlangs de lage, voornamelijk uit woningen bestaande bebouwing is gelegen, vormt de verbinding met de waterkant. Op enige meters uit de oever, bestaande uit tuinen en achterterreinen ligt een loopsteiger die vanuit de stegen bereikbaar is. De dichte, uit de 19de en begin 20ste eeuw daterende bebouwing in samenhang met de specifieke structurele opbouw levert een ruimtelijk beeld van bijzondere historische waarde.

Direct ten oosten van het hierboven beschreven gebied ligt de grootschalige industriële bebouwing van Stork-Bepak, die een ernstige verstoring vormt van het aangrenzende onbebouwde Minne Finne. De relatie van deze, oorspronkelijk bij de pastorie behorende, weilanden met het oude dorp is bovendien verbroken door de aanleg van de Volmaweg en de inrichting van een achter de pastorietuin gelegen opslagplaats.

Het gebied van Halbertsma's Plein en Hoofdstraat onderscheidt zich door een regelmatigere structuur van het noordelijke deel van Grouw.

De relatie die vanouds bestond tussen de Hoofdstraat en het gebied rond de kerk, voortvloeiend uit het ontstaan van deze straat als een voortzetting vanuit de oudste dorpsstructuur, is verzwakt door de aanleg van de Doorbraak, een verbinding tussen het Halbertsma's Plein en de Gedempte Haven.

Door de grote breedte van de Doorbraak, vergelijkbaar met die van het tegenoverliggende gedeelte van het Halbertsma's Plein, in samenhang met de zwakke ruimtelijke inrichting is de Hoofdstraat op deze plaats feitelijk onderbroken door een afzonderlijke straatruimte dwars op de richting van de historische structuur. Als reactie op deze structurele ingreep hebben zich in de noordelijke bebouwing, van oorsprong achterbebouwing behorende bij de Wijde Steeg, winkel- en horecabedrijven gevestigd. De straatwand heeft daarbij echter een deel van haar oorspronkelijke karakter kunnen behouden.

De ruimtelijke maat van de Doorbraak wordt nog enigszins beperkt door de ligging van een aantal woninkjes en de voormalige jeugdherberg in de bocht van de Gedempte Haven, waardoor de openheid vanaf de Meersweg/Gedempte Haven niet direct tot aan de Hoofdstraat kan doordringen.

Het gedeelte van de Hoofdstraat ten zuiden van de Doorbraak kenmerkt zich door de aaneengesloten bebouwing in één of twee bouwlagen met kap en de licht gebogen straatwanden, waardoor een besloten straatbeeld ontstaat. De oostelijke straatwand bestaat geheel uit smalle, diepe panden, overwegend gedekt door een schilddak waarvan de nok dwars op de straat is gericht. De westelijke straatwand is in twee delen te onderscheiden; het ondiepe bouwblok dat de Hoofdstraat afschermt van het Halbertsma's Plein kent zowel nokken in dwars- als in langsrichting, terwijl de ten zuiden daarvan gelegen wand uitsluitend in de langsrichting is georiënteerd.

Laatstgenoemde wand springt bovendien enige meters naar voren waardoor het straatprofiel hier aanmerkelijk wordt versmald. Deze ruimtelijke opbouw vloeit voort uit de prioriteit die het vervoer over water aanvankelijk had boven vervoer over land. Hierdoor was oriëntatie van de bebouwing op het dorpscentrum verkieslijker dan op de Hoofdstraat, de verbinding naar buiten, waarbij een versmalling van deze verbinding niet erg zwaar woog.

Als gevolg hiervan heeft de Hoofdstraat een interessante ruimtelijke opbouw verkregen, welke nog versterkt wordt door de historische kwaliteit van de bebouwing. Hoewel veel panden door de hier geconcentreerde winkelvoorzieningen op de benedenverdieping zijn gewijzigd, zijn de 19de eeuwse lijstgevels grotendeels nog intact, met name in het brede, noordelijke deel van de Hoofdstraat waar de meeste panden met twee bouwlagen zijn gelegen.

Aan de zuidzijde eindigt de Hoofdstraat in een pleinvormige ruimte die een tamelijk onduidelijke ruimtelijke inrichting toont. Hieraan wordt in niet geringe mate bijgedragen door het structuurversturende bankgebouw aan de westzijde van het plein. Bij de bouw van dit pand, waartoe een hiergelegen boerderij werd afgebroken, is de oorspronkelijke ruimtebegrenzing in westelijke richting opgeschoven zodat de ontstane ruimte niet meer als een verbreding van de Hoofdstraat herkenbaar is. Het ontbreken van de vaartenstructuur waaruit de genoemde verbreding voortvloeide vergroot de onduidelijkheid van de situatie. Aan de noordzijde van het plein, de toegang markerend naar het smalle deel van de Hoofdstraat, staat een gaaf 19de eeuws pand in twee bouwlagen met schildkap en gootlijst.

De oostelijke pleinwand wordt gevormd door een aantal redelijk gave panden van één bouwlaag met schildkap, waarvan de nok evenwijdig aan de Hoofdstraat is gericht, dit in tegenstelling tot de aan de noordzijde aansluitende bebouwing van de Hoofdstraat. Aan de zuidzijde van het plein wordt de doorgang van de Hoofdstraat naar de Parkstraat visueel afgeschermd door een voortuitspringend pand waarin een bakkerij is gevestigd. Door deze situatie is de ruimtelijke beslotenheid op het oostelijk deel van het pleintje bewaard gebleven.

Ten westen van de Hoofdstraat en op twee punten daarmee verbonden, ligt het Halbertsma's Plein dat zich door zijn relatief ruime afmetingen duidelijk onderscheidt van de rest van het dorp.

In ruimtelijk opzicht valt het plein uiteen in twee delen; een noordoostelijk deel van beperkte omvang dat zich kenmerkt door een enigszins besloten en steenachtig karakter en een ruimer zuidwestelijk deel, het vroegere Grien, dat slechts ten dele verhard is. Het ruimtelijke onderscheid tussen de twee genoemde onderdelen is vervaagd, waaraan onder meer de afbraak van de Waag en de molen met bijbehorende bebouwing alsmede de demping van de Waagshaven debet zijn.

Het eerstgenoemde noordoostelijke deel van het plein grenst aan de oostzijde aan de Hoofdstraat. Doordat de brede straatruimte van de Doorbraak hier vrijwel recht tegenover ligt, is de beslotenheid van het plein aan deze zijde verzwakt. De noordelijke en westelijke pleinwanden zijn echter nog van goede kwaliteit. Zij bestaan overwegend uit 19de eeuwse panden in twee bouwlagen met kap en een tweetal jongere panden die zich goed in het totaal voegen. Aan de westelijke kop van het plein neemt het voormalige postkantoor, waarin een tweetal gevelstenen met de beeltenissen van J. en E. Halbertsma, een opvallende plaats in.

Het dubbele pand op de noordelijke hoek van het plein en de Hoofdstraat, dat slechts één bouwlaag telt, is van oorsprong een 17de eeuws woonhuis van een voorname familie.

Het reeds genoemde poortgebouwtje aan de Halsgracht behoorde tot dit complex. Het totale bouwblok waarvan deze panden deel uitmaken had zijn oriëntatie op het zuiden; de noordzijde bestaande uit poortgebouwtje en aangrenzende diakoniewoningen vormde de achterzijde. Ook nu nog hebben de oost- en vooral de westzijde van het bouwblok enigszins het karakter van een zijkant.

De oorspronkelijke naam "Huzebosk" voor het gehele bouwblok is in de loop der tijd overgegaan op het ten westen daarvan gelegen verbindingsstraatje tussen Halbertsma's Plein en Halsgracht. Het historische karakter van dit straatje wordt in negatieve zin beïnvloed door de sterk in bouwvorm en -materiaal afwijkende bebouwing van een zeilmakerij.

Het zuidwestelijk deel van het Halbertsma's Plein is aan de zuid- en westzijde begrensd door de gesloten bebouwing aan de Raadhuisstraat. Deze bestaat uit 18de en 19de eeuwse panden van één en twee bouwlagen met kap in de zuidelijke wand en overwegend één bouwlaag met kap in de westelijke wand. In aansluiting op de Hoofdstraat bevinden zich langs de Raadhuisstraat winkels, verderop krijgt de woonfunctie allengs de overhand. De nokrichting is overwegend loodrecht op de straatwand, terwijl ook langsgerichte kappen voorkomen, met name aan de gedempte Waagshaven. De historische bebouwingskwaliteit in de genoemde pleinwanden is goed te noemen.

In het kader van het bestemmingsplan "De Baai" is ter plaatse van de bedrijfsbebouwing van Halbertsma vanaf 1983 woningbouw gerealiseerd die tot een aanmerkelijke verbetering van de ruimtelijke situatie heeft geleid.

Aan de noord- en oostzijde van het Halbertsma's Plein ontbreekt een duidelijke ruimtebegrenzing. De noordzijde gaat ongemarkeerd over in de aangrenzende ruimte, terwijl de oostzijde wordt gevormd door een muziekkoepeel met enige beplanting die een parkeerterreintje aan het oog onttrekken.

Ten zuiden van het Halbertsma's Plein en westelijk van de Hoofdstraat bevindt zich een dichtbebouwd gebied, ontsloten door stegen, waarin de bedrijfsbebouwing van Halbertsma diep was binnengedrongen. De historische waarde van dit gebied werd daardoor in sterke mate aangetast. Ook hier is de stedenbouwkundige situatie door recente woningbouw verbeterd.

Slechts de Boogstraat, met een smal profiel en overwegend lage, in de langsrichting georiënteerde 19de eeuwse woonbebouwing, bezit nog historisch-structurele kwaliteiten, terwijl in het overige gebied met name de aanzetten van de stegen van structureel belang zijn.

De zuidzijde van de dorpskom wordt gevormd door de buurtjes Kleine Buren, Westerbuurt en Zevenhuizen, die zich als min of meer zelfstandige eenheden binnen de dorpsstructuur manifesteren. De Kleine Buren kenmerkt zich door de smalle, gebogen straatruimte waaraan de overwegend lage en van een schildkap voorziene bebouwing direct grenst. Behalve woningen komt hier ook een aantal winkels voor, die mede bepalend zijn voor de afwisseling in het straatbeeld. Opvallend is het verschil tussen de beide gesloten straatwanden; de noordelijke wand heeft een vloeiend beloop, waarbij de dwars op de straat staande nokrichting geleidelijk meebuigt, terwijl de bebouwing in de zuidwand via een aantal kleine sprongen het straatbeloop volgt en een vaste nokrichting heeft.

Een van de sprongen in de zuidelijke straatwand wordt gevormd door een voormalige boerderij, waarvan het woonhuisgedeelte twee bouwlagen met kap telt. Door zijn ligging en zijn kenmerkende bouwvorm geeft dit pand een verlevendiging aan het straatbeeld waaruit de oorspronkelijke agrarische functie van de Kleine Buren nog afleesbaar is. Zowel de oostelijke als de westelijke uitgang van de Kleine Buren wordt geflankeerd door een pand in twee bouwlagen met kap, waardoor de beslotenheid van het straatje extra wordt benadrukt.

De Parkstraat ten zuiden van de Kleine Buren vormt een relatief brede straatruimte die aan de noordzijde door verspringende aaneengesloten bebouwing is begrensd en aan de zuidzijde voornamelijk wordt bepaald door de opgaande beplanting in de tuinen van de hiergelegen villa's uit het eind van de 19de en begin van de 20ste eeuw. In oostelijke richting gaat de straatruimte over in een plein annex parkeerplaats met een zwakke ruimtelijke indeling. Mede door het brede profiel, de lage omringende bebouwing, zoals het recent gebouwde postkantoor en de vroeg 20ste eeuwse woningwetbouw van de wijk Oosterveld, en de brokkelige ruimtebegrenzing is hier een onbevredigende en onduidelijke situatie ontstaan.

In westelijke richting treedt een versmalling van de Parkstraat op welke doorloopt tot bij de bocht in de weg, waar aan de noordzijde een dwarsgeplaatst 19de eeuws woonpand direct aan de straat grenst en een ruimtelijke afsluiting tot stand brengt. De versmalling wordt aan de zuidzijde ondersteund door een eveneens vooruitgeschoven 19de eeuwse villa en een aantal grote bomen in de bijbehorende tuin. De opbouw van straat, bebouwing en beplanting vormt zo een waardevolle situatie die in ruimtelijk opzicht als een doorgang tussen de gebieden buiten en binnen de dorpskom wordt ervaren.

Deze ruimtelijke werking wordt versterkt door de verbreding die de Parkstraat ondergaat aan de buitenzijde van deze doorgang. Deze bredere straatruimte wordt in sterke mate bepaald door het fraaie 19de eeuwse voorhuis van de boerderij Abbemastate, die in de buitenbocht van de Parkstraat een dominante plaats inneemt.

Het schuurgedeelte van deze boerderij is in gebruik als supermarkt waartoe aan de achterzijde van het gebouw een uitbreiding in aangepaste vormgeving heeft plaatsgevonden.

Direct ten oosten van Abbemastate, en daarvan slechts gescheiden door een smal ontsluitingsweggetje, ligt de overige woonbebouwing van Zevenhuizen. Deze kleine, dicht opeengebouwde panden van één bouwlaag met kap vormen een complex van voornamelijk 19de eeuwse aaneengebouwde arbeiderswoningen met een verrassende stedenbouwkundige opbouw. Het amorfe bebouwingspatroon kent een ontsluiting via in het complex binnendringende binnenruimten, waarop een deel van de woningen is georiënteerd.

De enigszins afgezonderde ligging van Zevenhuizen wordt versterkt door de open gebieden die zich ten zuiden en ten westen ervan bevinden. Deze terreinen vormen bovendien een duidelijke begrenzing van het oude dorp ten opzichte van de meer recente woonwijken.

Ten noorden van Zevenhuizen ligt Westerbuurt, dat evenals de Kleine Buren ligt ingeklemd tussen de Parkstraat en de voormalige Baai. Door een verlegging van de Parkstraat is bij Westerbuurt een driehoekige open ruimte ontstaan, zodat het verband tussen de bebouwing en het wegbeloop onduidelijk is geworden. Een bijzonder kenmerk van Westerbuurt is dat de bebouwing is gegroepeerd in een tweetal achter elkaar liggende stroken die beide dezelfde oriëntatierichting kennen. De ontsluiting van de achterliggende panden vindt plaats door middel van onderling verbonden voetpaden die vanaf de Parkstraat door de buitenste bebouwing heen in het gebied binnendringen.

Hierdoor is tussen de beide bebouwingsstroken een kleinschalige binnenruimte ontstaan die tegelijkertijd dient als voorterrein voor de ene en als achterterrein voor de andere woning. De bebouwing van Westerbuurt bestaat merendeels uit 19de eeuwse woonbebouwing van één bouwlaag met kap, waarbij de panden aan de oostzijde van het gebied wat groter van maatvoering zijn dan de panden, gelegen in de genoemde dubbele bebouwingsstructuur. Vermeldenswaard is nog een smalle 19de eeuwse woning in twee bouwlagen met schilddak, welke ook in zijn detaillering gaaf bewaard is gebleven. Vermoedelijk betreft het hier een voormalig voorhuis van een van de boerderijen die in het verleden in Westerbuurt stonden. Door zijn bouwmassa en de enigszins vooruitgeschoven positie neemt dit pand een markante plaats in de straatwand in.

Naast de hierboven omschreven specifieke kenmerken per deelgebied zijn er een aantal algemene karakteristieken van de bebouwing in Grouw te noemen.

De gevels zijn opgetrokken uit rode of roodbruine baksteen; daarnaast komt een aantal gepleisterde of geschilderde gevels voor.

De indeling van de gevels wordt in sterke mate bepaald door de verticale gerichtheid van de gevelopeningen, terwijl in de gesloten straatwanden de individualiteit van elk pand wordt benadrukt door kleine onderlinge verschillen in goot- of lijsthoogte van aan elkaar grenzende panden met eenzelfde aantal bouwlagen.

De dakbedekking bestaat uit rode of zwarte gebakken pannen, waarbij de kapverdieping veelal is voorzien van een centraal geplaatste dakkapel. Deze dakkapellen kenmerken zich door een fraaie en veelvormige detaillering.

Op de plaatsen waar tuinen aan de openbare ruimte grenzen zijn deze van elkaar gescheiden door middel van een laag en eenvoudig ijzeren of houten hek. In het zuidelijk deel van het dorp komen daarnaast hagen als erfscheiding voor.

BEGRENZING
VAN HET
BESCHERMDE
GEBIED

Tot het beschermde dorpsgezicht behoren de beschreven gebieden rondom de kerk, de Hoofdstraat en het Halbertsma's Plein en de buurtjes ten zuiden van de dorpskom.

Tevens worden hiertoe gerekend een deel van de Rechte Grouw, de Minne Finne en de open gebieden ten oosten en zuiden van Zevenhuizen, vanwege de historisch-structurele samenhang met het waardevolle dorpsgezicht.

Niet tot het beschermde gebied zijn gerekend de vroeg 20ste eeuwse woonwijk Oosterveld en het nieuwe woongebied De Baai. De begrenzing van het beschermde dorpsgezicht is weergegeven op de bijgevoegde kaart, nr. 318.I.

RESULTAAT
GEVOERD OVERLEG

Overeenkomstig het bepaalde in artikel 35 (voorheen 20) van de Monumentenwet zijn de Monumentenraad, de Gemeenteraad van Boarnsterhim, Gedeputeerde Staten van Friesland en de Rijksplanningologische Commissie gehoord inzake het voorstel Grouw aan te wijzen als beschermd dorpsgezicht.

Genoemde instanties hebben alle positief geadviseerd met betrekking tot de voorgenomen aanwijzing.

Het provinciaal en gemeentelijk bestuur wezen hierbij op een aantal ontwikkelingen die gedurende de aanwijzingsprocedure in het dorp hebben plaatsgevonden en die van dusdanige aard waren dat men het nodig vond de tekst hierop aan te passen.

In dit verband konden passages over de storende invloed van het pand "It Beaken" op de hoek van de Raadhuisstraat en de Hoofdstraat (pag. 20 en 21), de loodsen en kantine van Halbertsma aan het Halbertsma's Plein (pag. 22) en autoboxen in de buurt van Zevenhuizen (pag. 24) worden geschrapt.

Ten aanzien van het vooruitgeschoven pand aan de noordzijde van de Parkstraat merkt de gemeente op, dat dit ten gunst van het voetgangersverkeer moest worden teruggerooid.

Hoewel minder geprononceerd blijft het verschil in maat en karakter van het oostelijk en westelijk deel van de Parkstraat nog in voldoende mate aanwezig.

Voor zoveel nodig is de begrenzingskaart ook in samenhang met de tekstwijzigingen aangepast.

Ten aanzien van het gebied Minne Finne merkt het gemeentebestuur op dat hiervoor een globaal bestemmingsplan wordt voorbereid met de bedoeling het gebied ruimtelijk beter te laten aansluiten op de bestaande bebouwing.

RECHTSGEVOLG
BESCHERMING

Ter effectuering van de bescherming van een aangewezen dorpsgezicht moet, ingevolge artikel 36 van de Monumentenwet, een bestemmingsplan worden ontwikkeld of herzien.

De toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht kan daarbij voor het beschermingsbelang als uitgangspunt dienen.

Doel van de aanwijzing is de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als een zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen in het gebied. Dat behoeft veranderingen niet uit te sluiten. De aanwijzing beoogt derhalve een basis te zijn voor een ruimtelijke ontwikkeling die recht doet aan de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

RECHTSGEVOLG
OVERLEG

Voor een groot deel van het beschermde gebied is het bestemmingsplan 'Kom Grouw' van kracht. Ondanks een aantal op bescherming gerichte regelingen zoals een aanlegvergunningstelsel voor werken en werkzaamheden, geen bouwwerken zijnde, kan gesteld worden dat het uit 1978 daterend plan op diverse punten verouderd is.

In het noordoostelijke deel van het beschermde gebied (ten noordoosten van de Volmaweg) vigeert het bestemmingsplan "Kom Grouw Minne Finne". Dit plan geeft het gebied niet die mate van bescherming die het naar huidige inzichten toekomt.

Blijkens het advies van de Rijksplanologische Dienst is het ter effectuering van de aanwijzing van belang dat voor het gehele beschermde gebied een integraal bestemmingsplan wordt ontwikkeld, dat volledig recht doet aan de beschermenswaardigheid van de in het dorpsgezicht aanwezige waarden.

